

Az Együtt Szerkesztőbizottsága és szerzői Csordás László és Szabó Kata tanulmányaival köszöntik a 70 éves NAGY ZOLTÁN MIHÁLYT.

REGÉNY A RETTENETRŐL

(*A SÁTÁN FATTYA* ÖTÖDIK KIADÁSA)

Az utóbbi ötven-hatvan évben alig-alig született olyan magyar nyelvű műalkotás a kárpátaljai kulturális régióban, amely már megjelenése után komoly elismerést kapott a helyi közösség részéről, ahogyan ezzel párhuzamosan az egyetemes magyar irodalom kortárs értelmezőinek figyelmét is felkeltette. *A sátán fattya* kétségtelenül ilyen. Nagy Zoltán Mihály kisregénye jól időzítve, a kommunizmus bukását követően vált hozzáférhetővé a szélesebb olvasóközönség számára. Akkor, amikor már a traumákról nyíltan és őszintén lehetett beszélni, amikor megszűnt a cenzúra és az írói öncenzúra. A kárpátaljai magyarság pedig olyan radikális változás előtt állt, melynek részévé vált a múlt feldolgozása, a szovjet rendszer bűneinek feltárása, az emlékhelyek kialakítása, a hagyomány önismeretének elmélyítése. Azóta pedig bizonyossá vált: maradandó műalkotás született meg annak idején Nagy Zoltán Mihály műhelyében, amely azóta a kárpátaljai magyar kultúra egyik reprezentatív műalkotásává vált. Már az is beszédes lehet, hogy a kötet eddig öt kiadást ért meg, az író számos komoly díjat, szakmai elismerést kapott, fontos kritikuskok írtak elemzéseket a kisregényről. Emellett a magyar kultúrkörön túllépve a külföldi befogadóközönség számára is egyre inkább elérhető *A sátán fattya*: 2015-ben Szófiában jelent meg bolgárul, ha pedig minden a tervek szerint alakul, jövőre a lengyel fordítás szintén az olvasók asztalára kerülhet.

De milyen volt az a regionális kultúra, irodalom, amelybe annak idején *A sátán fattya* érkezett? Kárpátalja a 20. században többször került rendkívül nehéz, tragikusnak mondható történelmi helyzetbe, elég csak a világháborúkra vagy a trianoni békediktátumra utalni. A történelmi tapasztalatok pedig beleíródtak az itt élő emberek identitásába. Ezek a változások soha nem hagyták érintetlenül a regionális hagyományt, a szokásokat, a kultúrát, sőt többször kiéleződött az etnikai-nyelvi kérdés a többségi nemzet és a kisebbségi léthelyzetben élők között. Ebben az összetett, multikulturálisnak nevezhető kárpátaljai térben pedig olyan magyar irodalom, amely markáns, sajátos regionális jegyeket mutatott fel,

történelmi okokból csak a második világháború után kezdett el kialakulni. A kezdetek kezdetén erre még rányomta bélyegét az előíró jellegű kultúrpolitika: a szovjet pártot dicsőítő versek, csasztuskák, a munkások életét idealizáltan bemutató, ideológiailag terhelt, publicisztikai hevületű kisprózák és regénykísérletek mellett csak elvétve találunk olyan alkotást, amely kiállta volna az idő és az esztétikai értékelés próbáját. A valós problémákat felvető, a szocialista realizmus szempontrendszerétől eltávolodó irodalmi műveket – bizonyos elszigetelt kezdeményezések után – tulajdonképpen csak az 1960-as évektől kezdve tart számon az irodalomtörténet. Elsősorban Kovács Vilmos nevét szükséges itt megemlíteni, aki részben korábbi versvilágával is szakítva fogalmazta meg kritikáját a szovjet rendszerrel szemben, vállalva ezzel a magyar kulturális örökség megszakíthatatlan folytonosságát, a múltat eltörölni szándékozó, az „ezer évig nem volt itt semmi” gyakran hangoztatott elve ellenében. De perlekedő verseinél is nagyobb visszhangot váltott ki regénye és annak kálváriája, az 1965-ben publikált *Holnap is élünk*, melyben a főhős először említi meg a férfilakosság nemzetiségi alapon történő elhurcolását kényszermunkára.

Bár Nagy Zoltán Mihály nem volt közvetlenül Kovács Vilmos tanítványa, de művészete, a régió kulturális életében betöltött szerepe alapján ő is ebbe a hagyományvonulatba illeszthető. Nagy az 1980-as évek végéig kétkezi munkásként kereste kenyerét, ez a tapasztalat vált művei világgépének meghatározójává. (Éppen ezért nem lehet csodálkozni azon, hogy novelláinak, regényeinek visszatérő témája a munka etikája, a kolhozban dolgozók vagy éppen a határon „csencselők” mindennapi élete, erkölcsi dilemmája, illetve távolabbról a kárpátaljai falu radikálisan megváltozott értékvilága.) Később, amikor a helyi magyar nyelvű szépirodalmi folyóirat, a *Hatodik Síp* olvasószerkesztőjeként már jórészt szellemi munkából élt, erre az időszakra úgy emlékszik vissza, hogy csupán ekkor adatott meg számára a nyugodt alkotás lehetősége, csak ekkor fejezhette be főművét, *A sátán fattyát*. Erről az alkotói munkáról így vall egyik írásában: „Biztos vagyok abban, hogy építőmunkásként képtelen lettem volna megírni, befejezni. Az új munkából eredő körülmények közt akár naponta elővehettem, csiszolgathattam. Egész fejezeteket írtam át. Sem előtte, sem utána nem volt ehhez hasonló zavartalan alkalmam az íráshoz.” (Nagy Zoltán Mihály, *Én is fűjtam a sípot... = Tízévkönyv, Hatodik Síp antológia*, szerk. Németh István–Penckófer János, *Hatodik Síp–Mandátum*, 1999, 22.) Az író műgondjáról tanúskodik, hogy – az imént idézett írásból tudjuk ezt az információt – négyszer dolgozta át *A sátán fattyát*, míg 1991 őszén végre könyvalakban is megjelent Ungváron, a *Hatodik Síp* Könyvek sorozatának első darabjaként.

A jó értelemben vett sikert a kisregény számára a téma megválasztása mellett a formáé legalább annyira elősegítette. Hiszen a történetet az áldozat és tanúságtevő, a megerőszkolt és megesezt fiatal lány, Tóth Eszter nézőpontjából ismerjük meg. Az ő egyetlen, roppant mondattá kerekedő, a borzalmakat átélte lélek zaklatottságát pontosan követő belső monológja hitelesíti az időnként lírába, máskor pedig prózába hajló kisregény elbeszélés módját. A főhősnő kálváriája, fiának, a címbe is emelt sátán fattyának a születése és családtagként való elfogadásának erkölcsi dilemmája, a családtagok és ismerősök lelki és testi megnyomorítása, halála végig az egyén történelmi tragédiáját és a kisközösség, a falu értékrendjének feszültségét közvetíti a maga összetettségében, morális mélységében. Ezt a sajátos, tanúságtevő regényformát nem véletlen, hogy több értelmező is a szabad képzettársításokon alapuló paraszt(asszony)i levél, illetve népi tudósítás műfajához hasonlította.

Nagy Zoltán Mihály nem saját történelmi emlékekre, tapasztalatokra alapozva írta meg *A sátán fattyát*, hiszen az író a malenkij robot után öt évvel született. Ezt egy vele készült interjúban is hangsúlyozza: „Habár nagyon sok mindent beemeltem a regénybe a saját, megélt világomból és a környezetemből, a cselekmény alapját mégis közvetve szerzett élmények, történetek képezik, hiszen én 1949-ben születtem, tehát nem is lehetnek saját emlékeim arról az időszakról. A leírt események több szereplőjét személyesen is ismertem, nemcsak a saját falumból, de más településekről is. A regény minden főhőséhez meg tudnék nevezni valós »prototípust«, akinek az alakja mintául szolgált. A könyv tehát valóságos események láncolatára épül, még akkor is, ha egyes alakjainak az élettörténetét több személy életútjából és jelleméből gyúrtam egybe”. (*Gyermek a fűben*, Nagy Zoltán Mihállyal Szabó Palócz Attila beszélget, Magyar Hírlap, 2013. június 15.) Az író elsődleges forrásai tehát az idősebb emberektől hallott beszámolók voltak. Annak ellenére, hogy a hivatalos kultúrpolitika szerette volna végleg eltemetni „a háromnapos munka” emlékét, a traumát átélte emberek – és alig akadt olyan kárpátaljai magyar család, amely ne lett volna érintett – a személyes történeteket és tapasztalatokat szájhagyomány útján adták át a fiatalabb nemzedéknek. Ebből a szempontból *A sátán fattya* a kommunikatív emlékezet kulturálissá való átalakításának egyik alapműve Kárpátalján. Az irodalom áttételes eszközeivel teszi átélhetővé egy személyes sorstragédián keresztül azt a történelmi rettenetet, amiről sokáig hallgatni vagy csak suttogni kellett, amiről éppen ezért sokan hitték, hogy nyilvánosan elbeszélhetetlen.

Az 1990-es évektől kezdve aztán számos történelmi alapkutatót végeztek el a szovjet rendszer bűneinek, így a malenkij robot könyörtelen, népirtó logikájának feltárása végett, konferenciák és szaktanulmányok jelentek meg, naplók, visszaemlékezések, különféle kordokumentumok láttak napvilágot. A kisregényben is megidézett szolvai gyűjtőtábor helyét pedig – az áldozatok nevének siratófalra való felvésésével együtt – emlékezhellyé alakították át, ahová évente zarándokolnak el az áldozatok mai hozzátartozói. Ez a kollektív történelmi trauma tehát elevenen él a kárpátaljai magyarság emlékezetében, de a mai magyarországi közvélemény is egyre nagyobb figyelmet fordít az államhatárokon túlra került magyarság sajátos történelmi helyzetének, tapasztalatainak megismerésére. Ezt a folyamatot segítheti, hogy a kisregényt többször is adaptálták, színpadra alkalmazták. Már az 1990-es évek elején műsorára tűzte a Beregszászi Magyar Népszínház, az utóbbi években pedig monodrámaként találkozhatott *A sátán fattyával* a színpadokon az egyetemes magyarság. A kisregényből hangjáték is készült, de a legnagyobb visszhangot az adaptációk közül alighanem a 2017-ben bemutatott filmdráma keltette. Irodalmárként úgy látom, legyen bármilyen visszhangja is az átdolgozásoknak, érjen el bármennyire nagyszámú közönséget, ezek inkább kiegészítik, esetenként izgalmas olvasatokkal gazdagítják a kisregény értelmezéstörténetét, de a szöveg finom poétikájával való találkozást nem helyettesíthetik.

Megemlíthető, hogy a kisregénynek elkészült a második és harmadik része is, trilógiává és családtörténetté továbbírva Tóth Eszter sorsát. A második kötet, a *Tölgyek alkonya* a racionális gondolkodást nélkülöző, erőszakos szovjet átalakítást és Tóth Mihály öregkorát, halálát állítja középpontba. A befejező részben pedig, amely *A teremtés legnehezebb napja* címet kapta, már a felnőtt Istvánkával találkozunk főszereplőként, akit tehetsége és sikerei ellenére nehezen fogad be a falu, aki éppen ezért minvégig idegen marad ebben a környezetben. A folytatások viszont művésziileg már nem érik el *A sátán fattya* színvonalát, esztétikai, poétikai és nyelvi gazdagságban alatta maradnak az első résznek.

A sátán fattya ötödik kiadása Nagy Zoltán Mihály hetvenedik születésnapjára időzítve látott napvilágot az Intermix Kiadó gondozásában, sajnos rendkívül kis példányszámban. Ami szembetűnő az előző kiadásokhoz képest, hogy a legfrissebben már nincsenek értelmező jellegű szövegek (1991-ben Horváth Sándor írt a kisregényhez fülszöveget, a Magyar Napló által gondozott változat pedig Bertha Zoltán rendkívül alapos, körültekintő

tanulmányával kiegészítve jelent meg). A kísérőszövegek elhagyása elég erőteljes gesztus. Azt sugallja, hogy a jelenkori olvasónak először is a műalkotás szövegével kell megismerkednie, minden más csak ezután következik. Csak remélni tudjuk, hogy a címbegyedben jelzett információk szerint a kiadás elektronikus változata bárki számára elérhető lesz majd az interneten, hiszen a 21. században így válhatna ez a műalkotás szépen-lassan valóban közkinccsé.

(Nagy Zoltán Mihály, *A sátán fattya*, Intermix Kiadó, Ungvár–Budapest, 2019.)

Csordás László

